

BA ritgerð

Félagsráðgjöf

Staða heimilislausra mæðra á Íslandi í dag

Vandamál, úrræði og þjónusta

Hanna Rún Smáradóttir

Leiðbeinandi Anni Guðný Haugen
Júní 2014

HÁSKÓLI ÍSLANDS
FÉLAGSVÍSINDASVIÐ

FÉLAGSRÁÐGJAFARDEILD

Staða heimilislausra mæðra á Íslandi í dag

Vandamál, úrræði og þjónusta

Hanna Rún Smáradóttir

030389-3289

Lokaverkefni til BA-gráðu í félagsráðgjöf

Leiðbeinandi: Anni Guðný Haugen

Félagsráðgjafardeild

Félagsvísindasvið Háskóla Íslands

Júní 2014

Staða heimilislausra mæðra á Íslandi í dag

Ritgerð þessi er lokaverkefni til BA í félagsráðgjöf
og er óheimilt að afrita ritgerðina á nokkurn hátt nema með leyfi rétthafa.
© Hanna Rún Smáradóttir, 2014

Prentun: Háskólaprent
Reykjavík, Ísland, 2014

Útdráttur

Heimilislausum einstaklingum fer fjölgandi hér á landi. Þetta eru einstaklingar á öllum aldri, með ýmsa menntun, reynslu og sögu. Staða heimilislausra mæðra og barna þeirra hefur lítið sem ekkert verið skoðuð á Íslandi. Heimilislausar mæður og börn þeirra virðast vera ósýnlegur hópur í samféluginu. Samkvæmt íslenskum upplýsingum eru heimilislausir einungis karlar eða konur ekki mæður eða feður. Árið 2012 voru hagir og fjöldi heimilislausra kortlagðir hér á landi. Þar var greint frá því að konur væru alls 64, aldrei kom fram hversu margar af þessum konum ættu börn. Tilgangur þessarar BA-ritgerðar er að skoða stöðu heimilislausra kvenna á Íslandi þá sérstaklega stöðu mæðra. Fjallað verður um hin ýmsu vandamál sem þær glíma við. Þau eru meðal annars áfengis- og fíkniefnaneysla, geðræn vandamál og auk þess upplifa mæður mikið áfall þegar börnin eru tekin af þeim. Á Íslandi býr ekkert barn með heimilislausri móður. Það býr hjá föður, ættingjum eða er sent í fóstur á vegum barnaverndar. Heimilislausar mæður finna fyrir miklum fordómum í sinn garð. Þær hafa brugðist hlutverki sínu sem móðir og það virðist vera viðurkenndara í samféluginu að vera forsjárlaus faðir heldur en að vera forsjárlaus móðir. Við þetta fá þær neikvæðan stimpil á sig og eru útskúfaðar úr samféluginu. Mæðurnar eru þjarkaðar af samviskubiti, sorg og vonbrigðum yfir því að hafa ekki staðið sig. Helstu niðurstöður ritgerðarinnar sýndu að staða heimilislausra mæðra er mjög veik á Íslandi. Ekkert úrræði er sérstaklega fyrir mæður en heimilislausar konur geta farið í neyðarathvarf sem er eingöngu ætlað konum og heitir Konukot. Úrræðin sem eru til staðar í Reykjavík einblína aðeins á kyn einstaklinganna.

Abstract

Homeless people are a growing population in Iceland. Homeless people in Iceland have different backgrounds and they come from all ages with various education, experience and history. The status of homeless mothers and their children have barely been examined in Iceland. Homeless mothers and their children seem to be invisible group in the society of Iceland. According to local information homeless people are only male or female, not mothers or fathers. In 2012 research showed that the homeless females were total 64, it was never revealed how many of these females had children. The purpose of this bachelor essay is to examine the status of homeless women in Iceland, particularly the status of homeless mothers. This essay will discuss the various problems they face. They include alcohol and drug abuse, mental health problems and mothers also experience a shock when the children are taken from them. In Iceland there is no child with a homeless mother, the child is with their father, relatives or is in foster care. Homeless mothers experience much prejudice and discrimination because of their situation. They have failed in their role as a mother and it seems to be a recognition in Iceland to be absence father than absence mother. Because of that homeless mothers get negative labeling from their self and the society. The mothers have a lot of guilt, sadness and disappointment over not fulfilling their role as a mother. The conclusion showed that position of homeless mothers is very weak in Iceland. There are no solutions for homeless mothers per se. But they can go to shelter for homeless women called Konukot. The solutions in Reykjavík only focus on the gender of the individuals.

Formáli

Þessi BA-ritgerð er 12 eininga lokaverkefni til BA gráðu í félagsráðgjöf við Háskóla Íslands. Ég vil þakka leiðbeinanda mínum, Anni Guðný Haugen fyrir góða leiðsögn, gagnrýnin augu og mikilvægar athugasemdir. Einnig vil ég þakka henni fyrir hlýtt viðmót, hvatningu og góðan stuðning. Ég vil þakka Kristínu Helgu Guðmundsdóttur, Birnu Guðmundsdóttur, Guðrúnu Þorgerði Ágústsdóttur, Ólöfu Birnu Björnsdóttur, Helgu Jónu Sveinsdóttur og Guðrúnu Marinósdóttur fyrir góðar upplýsingar í formi viðtala og gott viðmót. Frænkur mínar, Ólöf Lára Ágústsdóttir og Berglind Axelsdóttir sem og bróðir minn Gunnlaugur Smárason fá góðar þakkir fyrir yfirlestur ritgerðarinnar. Fjölskyldan mín fær sérstakar þakkir fyrir þolinmæðina og hvatninguna. Takk mamma og pabbi fyrir endalausa yfirferð, stuðning og jákvæðni í gegnum námið. Síðast en ekki síst vil ég þakka konunum í Konukoti fyrir að gefa mér þessa mikilvægu reynslu, leyfa mér að kynnast þeim og gefa mér nýja sýn á lífið.

Efnisyfirlit

Útdráttur.....	1
Abstract	2
Formáli.....	3
Efnisyfirlit.....	4
Myndaskrá	4
1 Inngangur	5
2 Heimilisleysi.....	7
2.1 Skilgreiningar.....	7
2.2 Heimilislausar konur.....	9
2.3 Heimilislausar mæður	11
3 Kenningar	15
4 Staða heimilislausra kvenna á Íslandi í dag.....	18
5 Úrræði	22
6 Aðkoma félagsráðgjafa	26
7 Niðurstöður	28
8 Umræða.....	30
Heimildaskrá	33

Myndaskrá

Mynd 1 Heimilisleysi í mánuðum og árum eftir kyni	20
Mynd 2 Aldur skipt eftir kyni	21

1 Inngangur

Nýjar rannsóknir sýna að á ári hverju eru um 2,3 til 3,5 milljónir einstaklinga heimilislausir í Bandaríkjunum. En erfitt hefur verið að greina hversu margir eru heimilislausir í heiminum (Levy, 2011). Mikil fjölgun hefur verið síðastliðna tvo áratugi meðal heimilislausra kvenna og fjölskyldna. Fjölskyldur eru þá aðallega einhleypar mæður með börn á leikskólaaldri (Hoffman og Rosenheck, 2001). Langvarandi heimilisleysi hefur neikvæð áhrif á heilsu og velferð einstaklingana. Einnig hefur það áhrif á samfélagið allt. Það er dýrt fyrir samfélagið þegar fólk býr við heimilisleysi (Levy, 2011). Heimilislausir fá oft til að mynda sjúkdóma sem er aukið álag á heilbrigðiskerfið (Turnbull, Muckle og Masters, 2007). Auk þess búa heimilislausir við ýmis konar vandamál eins og lífn og andleg veikindi sem er kostnaðarsamt fyrir þjóðfélagið (Levy, 2011).

Heimilisleysi hefur orðið sýnilegra síðustu árin hér á landi. Fjölmiðlar hafa fjallað um þennan jaðarhóp í samféluginu. Auk þess hafa heimilislausir einstaklingar komið fram í fjölmiðlum og greint frá skoðunum sínum og aðstæðum. Höfundur hefur starfað sem sjálfboðaliði í Konukoti sem er neyðarathvarf fyrir heimilislausar konur frá september 2012. Þar vaknaði áhugi hans á málefnum heimilislausra. Í Konukoti heyrast margar sögur skemmtilegar, fyndnar, sorglegar og grímmar. Flestar heimilislausu mæðurnar eiga góðar en einnig oft sorglegar minningar um börn sín.

Í fyrstu ætlaði höfundur sér að tala um börn heimilislausra mæðra, en engar upplýsingar fundust um börnin hér á landi. Höfundur ákvað því að einblína á heimilislausar konur því það er hópur sem að höfundur þekkir best og skoða sérstaklega stöðu þeirra kvenna sem eiga börn. Tengsl höfundar við heimilislausar konur hafði áhrif á efnisval ritgerðarinnar. Höfundi finnst vanta meiri umfjöllun og umræðu í samfélagið um heimilislausar mæður og börn þeirra. Það virðast fáir vita hvor börnin eru og engar tölulegar upplýsingar finnast um heimilislausar mæður eða börn þeirra á Íslandi.

Markmið ritgerðarinnar er skyggnast inn í líf heimilislausra kvenna og mæðra á Íslandi í dag og kanna hver staða þeirra sé. Gengið er út frá tveimur rannsóknarsprungum:

Hver er staða heimilislausra mæðra á Íslandi í dag?

Hvaða úrræði og þjónusta er í boði fyrir heimilislausar mæður?

Ritgerðinni er skipt í átta megingafla. Fyrst er það inngangur. Annar kafli fjallar um heimilisleysi. Þar er fyrst fjallað um skilgreiningu á heimilisleysi, síðan sagt frá heimilislausum konum og greint frá heimilislausum mæðrum. Þriðji kafli fjallar um kenningar sem tengjast heimilislausum mæðrum og fjórði kafli greinir frá stöðu heimilislausra kvenna á Íslandi. Í fimmta kafla er fjallað um þau úrræði sem í boði eru í Reykjavík fyrir heimilislausar konur. Sjötti kafli fjallar um aðkomu félagsráðgjafa að málaflokki heimilislausra kvenna, niðurstöður eru dregnar saman í sjöunda kafla og að lokum umræður í áttunda kafla.

Við heimildaröflun var notast við fræðigreinar, bækur, skýrslur og munnlegar heimildir í formi upplýsingaviðtala. Notast var við munnlegar heimildir vegna skorts á íslenskum heimildum um stöðu þessara kvenna. Leitað var eftir upplýsingum hjá fagfólki sem starfar við málaflokkinn. Munnlegar heimildir komu frá Kristínu Helgu Guðmundsdóttur verkefnastjóra Konukots, Birnu Guðmundsdóttur félagsráðgjafa hjá Þjónustumiðstöð Miðborgar og Hlíða, Guðrúnu Þorgerði Ágústsdóttur félagsráðgjafa í Dagsetrinu, Ólöfu Birnu Björnsdóttur ráðgjafa í Dagsetrinu, Helgu Jónu Sveinsdóttur og Guðrúnu Marinósdóttur deildarstjórum hjá Barnavernd Reykjavíkur. Viðtölin voru öll tekin í marsmánuði árið 2014.

2 Heimilisleysi

Í marga áratugi hefur heimilisleysi birst sem félagslegt vandamál víða um heiminn. Erfitt hefur verið að greina hversu margir eru heimilislausir í heiminum. Ástæðan fyrir því gæti meðal annars verið að mismunandi skilgreiningar eru notaðar og erfitt getur verið að halda utan um fjölda einstaklinganna. Víða erlendis hefur heimilislausum fjölskyldum fjölgæð þá sérstaklega einstæðum mæðrum með börn (Hodge, Moser og Shafer, 2012). Í þessum kafla verður heimilisleysi skilgreint. Auk þess verður fjallað um heimilislausar konur og líf þeirra. Í lokin verður greint frá heimilislausum mæðrum.

2.1 Skilgreiningar

Í skýrslu sem samtök alþjóðastofnana sem vinna með heimilislausum (*e. Federation of National Organisations working with the Homeless*) kemur fram að heimilisleysi væri skilgreint eftir aðstæðum fólks. Aðstæðunum er skipt upp í sjö flokka. Flokkarnir eru byggðir á svörun frá 22 löndum. Ef einstaklingur finnur sig í eftirfarandi aðstæðum telst hann vera heimilislaus. Í fyrsta floknum eru einstaklingar sem búa við verstu aðstæðurnar (*e. living rough*). Þessir einstaklingar hafa ekkert þak yfir höfði sér. Einstaklingar í þessum flokki flakka á milli svefnstaða. Þeir eru meðal annars í neyðarathvarfi, á götunni, næturskýlum, neyðarskýlum fyrir heimilislausa eða í yfirgefnu húsnæði. Sum lönd setja einnig fólk sem sefur í tjöldum og bílum í þennan hót. Annar og þriðji flokkur er settur saman, í honum eru einstaklingar sem búa í neyðarskýlum fyrir heimilislausa. Þetta geta til dæmis verið heimilislausir flóttamenn og innflytjendur. Fjórði og fimmti flokkur er einnig settur saman í einn flokk. Einstaklingar í þessum flokkum hafa þak yfir höfði sér tímabundið. Þeir hafa takmarkað einkarými þar sem þeir þurfa að deila að mestu leyti gistingu með öðrum. Í þennan flokk falla konur sem eru að flýja heimilisofbeldi. Þær eru ekki taldar heimilislausar í öllum löndum en þær geta verið húsnæðislausar þar sem þær geta ekki farið aftur inn á heimili sitt vegna ofbeldis. Í þessum flokki er einnig búseta með stuðningi. Í sjötta floknum eru heimilislausir einstaklingar sem eru að koma út af stofnunum og hafa ekkert húsnæði þegar út er komið. Í þessum flokki eru einnig einstaklingar sem eru ennþá inni á stofnunum þar sem ekkert húsnæði eða húsnæði með stuðningi er laust fyrir þá. Þessir einstaklingar geta til dæmis verið að koma úr fangelsi, áfengis- eða fíkniefnameðferð eða af sjúkrahúsi. Í sjöunda og síðasta floknum eru einstaklingar sem geta fengið stuðning. Oftast eru

þetta gistiheimili með stuðning eða húsnæði með stuðning. Stuðningurinn sem einstaklingarnir fá er til þess að koma í veg fyrir að þeir verði aftur heimilislausir og er þetta nokkurs konar eftirfylgni (Edgar og Meert, 2005).

Húsnæðis- og þéttbýlissvið í Bandaríkjunum (*e. Department of housing and Urban development*) skilgreinir viðvarandi heimilisleysi sem einstakling sem á við vandamál að stríða, til dæmis fíkn, andleg- eða líkamleg veikindi, og er búinn að vera heimilislaus í að minnsta kosti 12 mánuði samfleyyt eða verið heimilislaus fjórum sinnum yfir þriggja ára tímabil. Einnig hefur atvinnuleysi og skortur á húsnæði áhrif á heimilisleysi einstaklingsins. Allir þessir þættir geta svo haft áhrif á starfs- og félagsfærni hans (Levy, 2011).

Mikil fátækt ríkir á meðal heimilislausra einstaklinga. Þeir hafa ekki aðeins misst heimili sitt, heldur hafa þeir einnig misst hverfið sitt, félagslegt hlutverk, fjölskyldu og vini. Heimilislausir einstaklingar hafa litla sem enga stjórн á umhverfi sínu. Þeir vita oftast ekki hvenær þeir fá næst að borða eða hvar þeir ætla að gista næstu nótt. Þeir eru oftast búnir að missa öll félagsleg tengsl og eru því mjög einangraðir. Auk þess halda heimilislausir einstaklingar oft til í ó öruggu umhverfi þar sem þeim er ógnað (Cohen, 1989).

Rætt var á Alþingi árið 2004 um aðstæður heimilislausra á Íslandi. Árið 2005 var samráðshópur um heimilislaus settur saman á vegum félagsmálaráðuneytisins. Hópurinn átti að skilgreina hugtakið heimilisleysi, athuga hversu margir einstaklingar væru heimilislausir og hvernig aðstæður þeirra væru. Hópurinn átti einnig að búa til áætlun til þess að koma í veg fyrir heimilisleysi á höfuðborgarsvæðinu. Hópurinn skilgreindi heimilisleysi á eftirfarandi hátt:

Húsnæðislaus er sá sem ekki hefur aðgang að hefðbundnu húsnæði, hann hefur ekki húsaskjól að staðaldri á sama stað og gistir þar sem kostur er hverja nótt, þar með talið í gistiheimili eða inni á öðru fólk. Þeir sem koma úr tímabundnu húsaskjóli, svo sem úr fangelsi eða úr vímuefnameðferð, eiga sögu um margháttar húsnæðis- og félagslega erfiðleika og eiga ekki tryggt húsaskjól einum til tveimur mánuðum áður en þeir fara úr hinu tímabundna húsnæði, eru taldir hér með. Heimilislaust fólk tilheyrir valdalitlum hópi sem gegnir engu skilgreindu hlutverki innan samfélagsins og er í orðræðum eins og andlitslaus massi sem flestir vita af, fáir tala um og enn færri virðast kæra sig um að sjá (Félagsmálaráðuneytið, 2005).

2.2 Heimilislausar konur

Flestir einstaklingar í samféluginu byggja sjálfsmynd sína á atvinnu, fjölskyldu- og vinatengslum, hlutverki í samféluginu, öruggu heimili og stöðu. Þegar einstaklingur verður heimilislaus missir hann flest ef ekki öll verkfæri lífsins til þess að byggja upp jákvæða sjálfsmynd. Það eina sem einstaklingurinn stendur eftir með er líkaminn sjálfur. Við heimilisleysi hættir einstaklingurinn að taka þátt í samféluginu og einangrast (Félagsmálaráðuneytið, 2005).

Heimilislausar konur hafa að geyma ýmsa persónuleika, bakgrunni og sögur. Áður en þær urðu heimilislausar gengu sumar í skóla, voru í vinnu og héldu heimili (Baggerly og Zalaquett, 2006). Heimilislausar konur verða heimilislausar af ýmsum ástæðum og talið er að auknar líkur séu á heilsubresti hjá einstaklingum sem eru heimilislausir (Dashora, Slesnick og Erdem, 2012; Lewis, Andersen og Gelberg, 2003). Heimilislausar konur glíma við margþætt vandamál. Þau helstu eru fátækt, há húsaleiga eða húsnæðisverð, áfengis- og fíkniefnaneysla og geðræn- og andleg vandamál (Baggerly og Zalaquett, 2006). Margar konur glíma við áfengis- fíkniefna- og geðræn vandamál en erfitt hefur verið að greina hvað kemur fyrst, neysla eða geðræn vandamál (Guðrún Þorgerður Ágústsdóttir munnleg heimild, 11. mars 2014). Sumar konur hafa þurft að flýja heimili sitt vegna ofbeldis og eru því heimilislausar (Dashora, Slesnick og Erdem, 2012). Heimilisofbeldi getur birst í ýmsum myndum, konurnar hafa orðið fyrir kynferðislegu-, andlegu- og líkamlegu ofbeldi. Heimilislausar konur sem eru á götunni eru mun útsettari fyrir kynferðislegri misnotkun heldur en konur sem ekki eru heimilislausar og það er mikið ofbeldi sem viðgengst á götunni (Guðrún Þorgerður Ágústsdóttir munnleg heimild, 11. mars 2014). Sumar heimilislausar konur bjóða líkama sinn í neyð til einstaklinga sem geta á móti boðið þeim upp á húsaskjól yfir eina nótt (Félagsmálaráðuneytið, 2005). Eftir allt sem konurnar hafa gengið í gegnum eiga þær erfitt með að treysta fólk. Auk þess hafa þær brotna sjálfsmynd, lítið sjálfstraust og lítið sem ekkert sjálfslit (Guðrún Þorgerður Ágústsdóttir munnleg heimild, 11. mars 2014). Heimilislausar konur eru að jafnaði fjárhagslega illa staddir og eru búnar að einangra sig sjálfar frá fjölskyldu og vinum og eru því ekki með mikið stuðningsnet í kringum sig (Dashora, Slesnick og Erdem, 2012).

Geðræn vandamál hafa áhrif á fólk á öllum menntastigum, í öllum starfsstéttum, alls konar félagslegum og efnahagslegum aðstæðum og í allri menningu í heiminum. Geðræn vandamál hafa áhrif á einstaklinginn sjálfan, fjölskyldu, vini og alla í nærumhverfi hans (Westad og McConnell, 2012). Margar heimilislausar konur kljást við geðræn vandamál (Helga Jóna Sveinsdóttir munnleg heimild, 25. mars 2014). Geðrænt vandamál getur verið afleiðing heimilisleysis hjá sumum einstaklingum en hjá öðrum getur það verið orsök (Cohen, 1989).

Streitueinkenni eins og svefnleysi, mikið uppnám og reiði eru eðlileg hjá einstaklingum sem lenda í einhvers konar kreppu eða áföllum. Kreppa eða áföll geta birst í ýmsum atburðum, til dæmis stríði, nauðgunum, heimilisleysi og þegar barn er tekið af móður og sent í fóstur. Ef einkenni eftir atburðinn varir í mánuð eða lengur getur ástandið þróast í áfallastreituröskun. Einkenni áfallastreituröskunar eru til að mynda endurupplifun á áfallinu, slæmar hugsanir, svefnleysi, pirringur, skert einbeiting og einstaklingar missa oft áhuga á fyrri starfsemi sinni (Wade, og Tavris, 2008).

Þunglyndi er algengur sjúkdómur hjá einstaklingum sem eru heimilislausir (Kristín Helga Guðmundsdóttir munnleg heimild, 6. mars 2014). Einstaklingar sem þjást af þunglyndi eru yfirleitt vissir um að ekkert gott muni henda þá það sem eftir er. Sumir einstaklingar geta gert daglegar athafnir sínar en eru alltaf leiðir. Aðrir þjást af alvarlegu þunglyndi sem felur í sér hegðunar-, tilfinningar-, vitsmunar- og líkamlegum vanda sem setur daglegar venjur úr skorðum hjá einstaklingnum. Þessir einstaklingar hafa enga löngun til þess að gera neitt, þeir missa algjörlega vonina. Það eitt að þurfa fara fram úr rúminu og klæða sig getur verið of mikið mál fyrir þessa einstaklinga. Þeir einblína á allt sem er neikvætt og horfa framhjá öllu sem er jákvætt í kringum þá. Ýmsir atburðir í lífi einstaklinga getur orsakað þunglyndi. Til dæmis atburðir eins og að missa húsnæði sitt og verða heimilislaus eða þegar barn er tekið af móður (Wade, og Tavris, 2008).

Áfengis- og eiturlýfjanotkun er talið vera eitt helsta vandamál heimilislausra einstaklinga (Dashora, Slesnick og Erdem, 2012). Flestar heimilislausar konur glíma við áfengis- og fíkniefnavanda (Guðrún Marinósdóttir munnleg heimild, 25. mars 2014). Áfengi og eiturlýf er hægt að nota við félagslegar athafnir, lækningar eða í öðrum tilgangi í hóflegum skömmum (Þorkell Jóhannesson, 1984). Heimilislausar konur misnota oft áfengi og eiturlýf og komast þannig í vímu. Misnotkunin leiðir svo oftast til

þess að einstaklingurinn missir tök á neyslu sinni og verður háður efninu. Einstaklingur sem er háðir vímugjöfum finnur fyrir fráhvörfum þegar hann hættir að neyta þeirra. Til þess að fráhvörfin hætti þarf einstaklingurinn að halda áfram að neyta áfengis eða eiturlýfja (Guðrún Þorgerður Ágústsdóttir munnleg heimild, 11. mars 2014; Porkell Jóhannesson, 1984). Þegar einstaklingur er kominn á þetta stig snýst líf hans aðeins um vímugjafann. Fjölskylda, vinir, starf og skyldur skipta einstaklinginn minna eða engu máli. Vímugjafarnir hafa ýmist slævandi eða örвandi áhrif á miðtaugakerfið. Auk þess hafa vímugjafar slæm áhrif á ýmsa líkamsstarfsemi (Porkell Jóhannesson, 1984). Almennt er neysla orðin blandaðri meðal heimilislausra kvenna á Íslandi í dag heldur en hún var hér áður fyrr. Með blandaðri neyslu er átt við að einstaklingur misnoti bæði áfengi og eiturlýf (Guðrún Þorgerður Ágústsdóttir munnleg heimild, 11. mars 2014).

2.3 Heimilislausar mæður

Heimilislausar mæður hafa mismunandi bakgrunn og reynslu. Sumar hafa fengið einhverja menntun, verið í vinnu, verið hæfileikaríkar á ýmsum svíðum, verið íþróttakonur, sinnt fjölskyldunni, haldið heimili og lært til verka (Kristín Helga Guðmundsdóttir munnleg heimild, 6. mars 2014; Birna Guðmundsdóttir munnleg heimild, 12. mars 2014). Á meðan aðrar hafa fengið lítið sem ekkert uppledji, búið við erfiðar heimilisaðstæður og verið í neyslu frá unga aldri (Guðrún Þorgerður Ágústsdóttir munnleg heimild, 11. mars 2014; Ólöf Birna Björnsdóttir munnleg heimild, 11. mars 2014).

Víða erlendis eru til athvörf fyrir fjölskyldur eða mæður með börn (Dashora, Slesnick og Erdem, 2012). Mikki Meadows-Oliver (2003) lektor við Yale Háskólan í Connecticut fylki í Bandaríkjunum tók saman niðurstöður úr 18 rannsóknum um heimilislausar mæður sem bjuggu í athvörfum með börnin sín. Niðurstöðurnar sýndu að margir og misjafnir atburðir eiga sér stað áður en mæður með börn verða heimilislausar. Þessir atburðir eru til að mynda eiturlýfjanotkun, heimilisofbeldi, alltof há leiga, eldsvoði og skilnaður. Hjá flestum mæðrunum var síðasta úrræðið að flytja í athvörf með börnin sín. Þegar mæðurnar komu í athvörfin voru þær yfirleitt búnar að vera hjá fjölskyldu eða vinum. Mæðurnar upplifðu mikinn missi þegar þær komu í athvörfin. Þær kennu sjálfum sér um missinn á húsnæðinu og þær upplifðu sig sem misheppnaða mannesku. Niðurstöður Meadows-Oliver leiddu einnig í ljós að mæðurnar væru sífellt á varðbergi

hvað varðar börnin sín og forðuðust hættulegar aðstæður. Flestum mæðrunum leið illa og urðu börnin vitni af því þegar þær grétu, voru stressaðar, sorgmæddar, viðkvæmar og þunglyndar. Sum börnin fóru að sýna tilfinningalegt áfall og hegðun þeirra breyttist (Meadows-Oliver, 2003). Talið er að börn heimilislausra mæðra sem eiga við geðræn vandamál, til dæmis meiriháttar þunglyndi eða geðtruflanir, séu líklegri til þess að eiga sjálf við þunglyndi eða hegðunarvandamál að stríða (Hanrahan, McCoy, Cloninger, Dincin, Zeitz, Simpatico, o.fl., 2005). Til þess að vernda börnin frá þessu lífi ákváðu sumar mæðurnar að senda börnin til ættingja á meðan á þessu tímabili í lífi þeirra stóð (Meadows-Oliver, 2003).

Heimilislausar mæður glíma við ýmis vandamál rétt eins og heimilislausar konur. Heimilislausar mæður eiga við áfengis- og fíkniefnavandamál, geðræn- og andleg vandamál og þær búa við mikla fátækt. Auk þess hafa sumar hverjar þurft að búa við mikið ofbeldi (Kristín Helga Guðmundsdóttir munnleg heimild, 6. mars 2014). Það sem aðskilur heimilislausar mæður frá heimilislausum konum er að þær hafa misst börnin frá sér (Ólöf Birna Björnsdóttir munnleg heimild, 11. mars 2014). Heimilislausar konur og heimilislausar mæður ganga yfirleitt í gegnum svipaðar aðstæður, þó svo að það sé líklegast aðeins meiri sorg hjá heimilislausum mæðrum þar sem að þær hafa misst börnin sín. Heimilislausar konur sem eiga ekki börn geta aftur á móti verið sorgmæddar yfir því að hafa aldrei eignast börn (Guðrún Þorgerður Ágústsdóttir munnleg heimild, 11. mars 2014; Ólöf Birna Björnsdóttir munnleg heimild, 11. mars 2014).

Það fylgir því mikil sorg að missa barn frá sér (Birna Guðmundsdóttir munnleg heimild, 12. mars 2014). Börn eru þó yfirleitt ekki tekin af móður vegna heimilisleysi. Oftast eru þau tekin vegna geðræna-, áfengis- eða fíkniefnavandamála. Ef móðir barns glímir við þessi vandamál getur barnið verið í hættu (Barrow og Laborde, 2008). Aðstæður barnsins eru tilkynntar til barnaverndar og barnavernd sér um að koma börnunum fyrir í tímabundnu eða varanlegu fóstri (Helga Jóna Sveinsdóttir munnleg heimild, 25. mars 2014). Þegar börn eru tekin af móður þá líður henni virkilega illa og allt þetta ferli tekur á andlega heilsu hennar. Mæðurnar eru yfirleitt mjög veikar og upplifa mikla vanlíðan og vonbrigði yfir því að hafa brugðist barninu sínu (Guðrún Marinósdóttir munnleg heimild, 25. mars 2014).

Talið er að heimilislausar mæður séu líklegri til að þróa með sér þunglyndi, áfallastreituröskun og vímuefnavandamál heldur en konur sem ekki eiga við heimilisleysi að stríða (Dashora, Slesnick og Erdem, 2012). Mikil streita og áfall myndast þegar móðir verður heimilislaus. Auk þess verður mikið áfall þegar börnin eru tekin af móðurinni og hún fær ekki að hitta barnið þegar hún vill. Út frá þessum atburðum getur myndast áfallastreituröskun hjá móðurinni (Wade, og Tavris, 2008; Ólöf Birna Björnsdóttir munnleg heimild, 11. mars 2014). Mikilvægt er að heimilislausar mæður fái alla þá aðstoð sem þær þurfa til þess að vinna úr þessu mikla áfalli (Guðrún Þorgerður Ágústsdóttir munnleg heimild, 11. mars 2014). En oft á tíðum vilja þær ekki hjálpinu og leita frekar í áfengi og fíkniefni til þess að minnka sársaukann (Kristín Helga Guðmundsdóttir munnleg heimild, 6. mars 2014). Talið er að heimilislausar mæður einangrist félagslega, auk þess hafa heimilislausar mæður yfirleitt verið útskúfaðar úr samféluginu. (Dashora, Slesnick og Erdem, 2012).

Á Íslandi er ekkert barn með heimilislausri móður. Það er annað hvort hjá föður, ættingjum eða því er komið fyrir í fóstri á vegum barnaverndar (Guðrún Marinósdóttir munnleg heimild, 25. mars 2014). Þegar börn eru tekin af heimilislausum mæðrum þá sárnar þeim mikið og þær finna fyrir miklu samviskubiti og samfélagslegri stimplun. Móðir sem er í þessari stöðu á oftast við margþættari vanda en heimilislaus kona sem ekki á barn (Guðrún Marinósdóttir munnleg heimild, 25. mars 2014; Helga Jóna Sveinsdóttir munnleg heimild, 25. mars 2014). Heimilislausar mæður finna oft fyrir mikilli reiði, þá sérstaklega út í kerfið. Þeim finnst kerfið vera búið að brjóta á þeim (Guðrún Þorgerður Ágústsdóttir munnleg heimild, 11. mars 2014; Ólöf Birna Björnsdóttir munnleg heimild, 11. mars 2014). Þegar börnin verða stálpuð hafa þau fleiri tækifæri til þess að nálgast heimilislausu móður sína. Talið er að börn heimilislausra mæðra séu mörg í ágætis sambandi við móður sína. Þau heyra í henni í gegnum síma, samskiptamiðla á internetinu og sum börn sem eru komin með fjölskyldu og eiga heimili leyfa móður sinni að gista hjá sér þegar hún er edrú. Þetta er samkomulag þeirra á milli sem allir virða og fara eftir. Í þessum tilfellum hafa börnin nálgast móður sína á sínum forsendum og þau hafa náð að setja móður sinni einhverjar reglur og skýr mörk sem hún virðir (Kristín Helga Guðmundsdóttir munnleg heimild, 6. mars 2014).

Flestir heimilislausar mæður dreymir um eðlilegt líf, losna úr klóm fíknarinnar, fá börnin til sín, eignast heimili, fá vinnu og vera í samskiptum við fjölskyldu og vini (Guðrún Marinósdóttir munnleg heimild, 25. mars 2014; Helga Jóna Sveinsdóttir munnleg heimild, 25. mars 2014). Heimilislausar mæður eru á mismunandi aldrí á Íslandi. Talið er að yngsta móðirin sé í kringum 25 ára aldur og sú elsta sé um 70 ára (Guðrún Þorgerður Ágústsdóttir munnleg heimild, 11. mars 2014).

3 Kenningar

Samkvæmt Stephen Gaetz er félagsleg útskúfun þegar einstaklingur er útskúfaður að fullu eða hluta úr einhverju félagslegu-, efnahagslegu-, pólitísku- eða menningarlegu kerfi. Útskúfun getur því talist vera neitun á borgaralegum, stjórnsmálalegum og félagslegum réttindum almennings (Gaetz, 2004). Samkvæmt hagfræðiskóla í London (e. *London school of economics*) þá er einstaklingur félagslega útskúfaður ef hann tekur ekki þátt í helstu starfsemi samfélagsins sem hann býr í (Boardman, 2011).

Við útskúfun hverfur félagsleg samstaða og félagslegt réttlæti. Þegar einstaklingur er útskúfaður fær hann ekki sömu tækifæri og möguleika í lífinu, sem margir einstaklingar taka sem sjálfsögðum hlut. Útskúfunin veldur einstaklingnum mikilli vanlíðan og streitu. Þar að auki fer fjölskyldu og vinum einstaklingsins að líða illa. Talið er að útskúfun sé dýr fyrir samfélagið þar sem að einstaklingurinn er ekki í vinnu og er það sóun á mannlegri getu. Þegar einstaklingur er í þessari stöðu og vinnur ekki þá býr hann að jafnaði við mikla fátækt. Atvinnuleysið getur svo leitt til mikilla skulda sem leiðir svo til þess að einstaklingurinn missir húsnæði sitt og er þá orðinn heimilislaus. Yfirleitt er þetta einstaklingur af annarri eða þriðju kynslóð í fjölskyldunni sem er útskúfaður úr samféluginu. Ýmsir hópar í samféluginu eru í meiri hættu en aðrir að verða fyrir útskúfun, einn af þessum hópum eru heimilislausir einstaklingar (Boardman, 2011).

Flestir einstaklingar eru félagsverur og hafa mikla þörf fyrir að vera með öðrum einstaklingum. Þar af leiðandi hefur fólk yfirleitt neikvæð viðbrögð við félagslegri útskúfun. Oftast nær þegar einstaklingur er útskúfaður er hann hvattur til að tengjast öðru fólk og þannig uppfyllir hann þörfina. Ef einstaklingur getur ekki myndað þessi tengsl þá grípur hann til gervi tengsla við aðra einstaklinga eða hópa. Þessi tengsl eru byggð á einhverju félagslegu sem einstaklingarnir geta átt sameiginlegt (Nakashima, Kawamoto, Isobe og Ura, 2013). Þessi félagslegu tengsl eru yfirleitt slæm virkni eins og afbrot eða fíkniefnaneysla hjá heimilislausum einstaklingum (Schwartz, Sorensen, Ammerman og Bard, 2008). Einstaklingurinn er mikils metinn ef hann heldur tryggð við hópinn og vinnur sér þannig inn virðingu frá meðlimum hópsins. Þetta styrkir samt sem áður ekki sjálfsmýnd hans (Nakashima, Kawamoto, Isobe og Ura, 2013). Þegar einstaklingur hefur verið útskúfaður úr samfélagi er hann kominn í erfiða stöðu og á oftast erfitt með að komast út úr henni (Gaetz, 2004).

Bowpitt, Dwyer, Sundin og Weinstein gerðu rannsókn á útskúfun meðal heimilislausra kvenna og karla í London og Nottingham á Englandi. Þau notuðust við rannsókn frá 2009 til 2010. Í þeirri rannsókn voru tekin viðtöl við 72 karla og 33 konur. Heimilislausu einstaklingarnir greindu frá aðstæðum sínum og hvernig þeir voru útskúfaðir úr samfélagini. Fram kom í viðtolunum hvernig einstaklingarnir urðu heimilislausir. Niðurstöður rannsóknarinnar sýndu að heimilislausar konur sem verða fyrir útskúfun eru oft að koma úr erfiðum samböndum við maka sinn þar sem þær hafa orðið fyrir heimilisofbeldi. Þær flyja mennina sína til þess að vernda sig sjálfa og þannig verða þær heimilislausar. Greint var frá lífinu á götunni og hvernig einstaklingar lifa það af. Talið er að heimilislausar konur noti líkama sinn til þess að verða sér út um svefnstað og komist þannig inn í hlýjuna (Bowpitt, Dwyer, Sundin og Weinstein, 2011). Heimilislausir einstaklingar glíma við margslungin vandamál sem geta leitt til þess að margar ástæður eru fyrir útskúfun þeirra. Vandamálin geta meðal annars verið geðrænn vandi, áfengis- og fíkniefnavandamál og sambandsslit við maka. Einstaklingarnir upplifa margfalda eða djúpa félagslega útskúfun. Útskúfun hefur oft í för með sér alvarlegar og neikvæðar afleiðingar sem geta orðið til þess að einstaklingur hefur ekki sömu tækifæri og lífsgæði og aðrir einstaklingar (Dwyer og Somerville, 2011). Heimilislausir einstaklingar sem hafa verið útskúfaðir hafa oftast neikvæða sjálfsmynd. Þegar heimilislausir einstaklingar segja sögu sína er það yfirleitt neikvæð saga og þannig öðlast einstaklingarnir neikvæða stimplun. Þeim líður eins og þeir verði ávallt stimplaðir fyrir mistök sín í lífinu (Lemos og Bacon, 2006).

Stimplunarkenningin (*e. labelling theory*) gengur út frá því að í rauninni er ekkert atferli frávik heldur er það eingöngu frávik ef samfélagið eða einstaklingar skilgreina það sem svo. Frávik hefur því ekki sjálfgefna skilgreiningu heldur er hún afurð einstaklinga sem hafa komið sínu gildismati, skoðunum og hagsmunum á framfæri. Þessi skilgreining getur verið breytileg eftir tínum. Á lífsleiðinni fær fólk mismunandi stimplanir á sig. Stimplanir myndast oft vegna hegðunareinkenna eða viðhorfseinkenna. Stimplanir sem einstaklingar fá á sig hafa mikil áhrif á sjálfsmynd þeirra. Þeir sem fá neikvæðan stimpil á sig og sætta sig við hann, halda áfram neikvæðri hegðun, eins og til dæmis afbrotum eða fíkniefnaneyslu (Siegel, 2009). Utanaðkomandi aðilar eins og sérfræðingar, stjórnámamenn og fjölmíðlar endurspeglar og styrkja neikvæðu stimplunina og stækka þannig neikvæða mynd einstaklingsins (Alvey, 2000). Þegar einstaklingar eru stimplaðir

fyrir neikvæða hegðun fara þeir að endurmeta sjálfsmynnd sína og trúua því að þeir séu svona og geti ekki breyst, þetta kallast að ýkja það neikvæða. Þeir einstaklingar sem hafa neikvæða stimplun hafa á einhvern hátt brotið normið í samféluginu. Þessi kenning getur til dæmis átt við heimilislausa einstaklinga sem neyta fíkniefna. Þau eru stimpluð sem fíklar og þannig sjá þau sig sjálf. Þessum einstaklingum finnst eins og þeir geti ekki gert neitt í vandamálinu og sætta sig því við þetta og festast í ástandinu (Siegel, 2009). Gagnrýnendur stimplunarkenningarinnar benda á að kenningin geti ekki útskýrt aðstæðurnar sem verða áður en einstaklingur er stimplaður. Kenningin skilgreinir ekki af hverju sumir einstaklingar eru stimplaðir en aðrir ekki. Einnig hafa rannsóknir sýnt fram á að frávikshegðunin eykst ekki alltaf hjá einstaklingum sem eru stimplaðir (Siegel, 2009).

Samkvæmt Amster eru fjölmíðlar líklegir til þess að stimpla alla heimilislausa einstaklinga eins. Samkvæmt þeim eru heimilislausir einstaklingar sem hafa verið útskúfaðir úr samféluginu, með sjúkdóma, eru hættulegir, hafa enga samúð með öðrum og verðskulda örlög sín. Hér er búið að stimpla einstaklingana áður en fólk kynnist þeim (Amster, 2003). Heimilislausir einstaklingar sem hafa verið stimplaðir af samféluginu og sjálfum sér hafa í flestum tilfellum einnig verið útskúfaðir (Alvey, 2000).

Heimilislausar mæður er stimplaðar af samféluginu og sjálfum sér (Guðrún Þorgerður Ágústsdóttir munnleg heimild, 11. mars 2014). Allir foreldrar hafa skyldum að gegna gagnvart barni sínu. Skyldur foreldra eru til dæmis að ala upp barn með hagsmuni þess að leiðarljósi. Foreldri á ekki að vanrækja barn sitt og skal sjá til þess að barnið fái menntun. Heimilislausar mæður eru oftast þjarkaðar af samviskubiti þar sem þær ná ekki að fullnægja þessum skyldum (Ólöf Birna Björnsdóttir munnleg heimild, 11. mars 2014). Heimilislausar mæður verða fyrir fordómum og það virðist vera viðurkenndara í samféluginu að vera forsjárlaus faðir heldur en að vera forsjárlaus móðir. Heimilislaus móðir sem misst hefur barn sitt frá sér og þar að leiðandi mistekist í hlutverki sínu sem móðir er útskúfuð og stimpluð sem óhæf móðir af samféluginu og henni sjálfri. Við þetta skapast mikil vanlíðan og vonbrigði hjá mæðrunum og þeim finnst mjög sárt að vita til þess að þær hafi ekki staðið sig (Guðrún Þorgerður Ágústsdóttir munnleg heimild, 11. mars 2014).

4 Staða heimilislausra kvenna á Íslandi í dag

Reykjavíkurdeild Rauða krossins og Félagsþjónustan í Reykjavík gerðu þarfagreiningu á heimilislausum árið 2001. Í þarfagreiningunni kom fram að minnsta kosti 20 konur væru heimilislausar í Reykjavík. Samtök áhugafólks um áfengis- og vímuefnavandann greindi frá því árið 2003 að árlega kæmu um 34 heimilislausar konur í meðferð á stofnanir samtakanna. Töldu samtökin að margar af þessum konum væru ekki skilgreindar heimilislausar vegna þess að þær gistu oft hjá ættingjum og vinum. Lögreglan í Reykjavík greindi frá því sama ár að 18 konur væru heimilislausar. Þeir héldu þó að konurnar væru fleiri þar sem að auðveldara væri fyrir þær að finna sér tímabundið húsnæði (Erla Björg Sigurðardóttir, 2012).

Í Læknablaðinu árið 2003 kom út grein um ungmenni sem leituðu athvarfs í Rauðkrosshúsinu frá árinu 1996 til ársins 2000. Athvarfið var opið allan ársins hring, allan sólarhringinn. Einstaklingar á aldrinum 12-21 árs gátu mætt í athvarfið þegar að þau vildu og þurftu. Í greininni kom fram að 318 ungmenni á aldrinum 12-21 árs höfðu gist í neyðarathvarfi Rauðkrosshússins frá árinu 1996 til ársins 2000. Af þessum 318 einstaklingum voru 28 einstaklingar sem flokkuðust undir heimilislaus ungmenni. Það voru 16 strákar og 12 stelpur. Meðalaldur heimilislausra ungmenna var 17,2 ár. Neysla áfengis og tóbaks fylgdi flestum heimilislausum ungmennum sem sóttu athvarfið, eða um 82% einstaklinga neyddu tóbaks og áfengis en 68% neyddu fíkniefna. Heimilislausir voru þeir sem komu af götunni og sögðu að heimilisleysi væri ástæðan fyrir því að þeir væru í neyðarathvarfinu. Hlutverk neyðarathvarfsins var að bjóða, ungmennum sem áttu erfitt heima fyrir eða áttu ekkert heimili, upp á skjól og mat. Þeim var líka veittur stuðningur og ráðgjöf (Haukur Hauksson og Eiríkur örн Arnarson, 2003).

Samkvæmt greininni var talið að staða heimilislausra ungmenna væri viðkvæm á þessum tíma. Þau áttu í litlum sem engum samskiptum við foreldra sína eða fjölskyldu. Dagar heimilislausra ungmenna snérust aðeins um það að lifa daginn af (Haukur Hauksson og Eiríkur örн Arnarson, 2003). Rauðkrosshúsið var lagt niður árið 2004. Í tannlæknablaðinu sama ár lýsir Þórhildur Líndal, þáverandi umboðsmaður barna, yfir áhyggjum sínum vegna lokunar á neyðarathvarfinu. Að hennar mati var þetta nauðsynlegt úrræði fyrir ungmenni í Reykjavík. Rauðkrosshúsið var starfandi í 15 ár (Anna Daníelsdóttir og Guðný Ester Gunnarsdóttir, 2004).

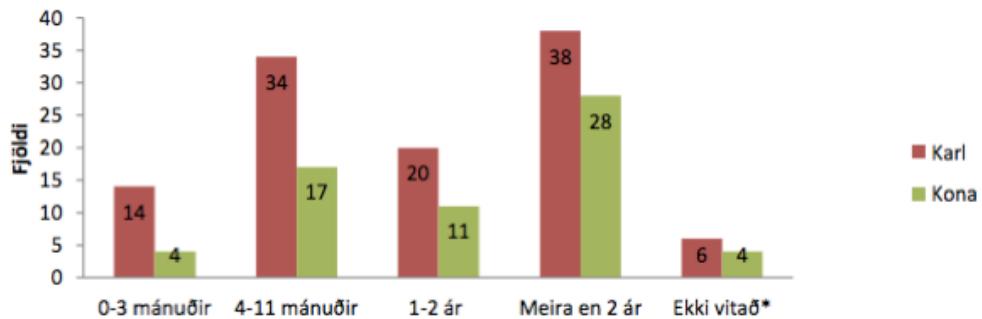
Í Reykjavík voru gerðar kannanir á fjölda heimilislausra frá árinu 2003-2005. Þó svo að þetta hafi ekki verið nákvæmar tölur þá fengu einstaklingar sem komu að málaflokknum smá tilfinningu fyrir því hversu margir voru heimilislausir í Reykjavík. Í júlí árið 2004 voru 47 einstaklingar heimilislausir í Reykjavík. Í lok desember sama ár voru einstaklingarnir orðnir 49 talsins. Það voru mestmagn einhleypir karlmenn á aldrinum 30-50 ára, elsti einstaklingurinn var 67 ára að aldri (Erla Björg Sigurðardóttir, 2012). Flestir einstaklinganna héldu til í gistiskýli eða 30% einstaklinganna. Auk þess voru 30% sem ekki var vitað hvar væru eða voru á götunni. Flestir voru öryrkjar eða um 74% einstaklinganna (Félagsmálaráðuneytið, 2005). Árið 2005 var talið að um 45-55 einstaklingar væru heimilislausir í Reykjavík. Karlmann voru í meirihluta, en talið var að aðeins fimm konur væru heimilislausar á þessum tíma (Erla Björg Sigurðardóttir, 2012). Þó var talið að heimilislausar konur væru fleiri. Greint var frá því að heimilislausar konur ættu auðveldara með að finna sér húsaskjól inni hjá kunningum, ættingjum eða vinum heldur en karlar og þess vegna væri erfiðara að vita hversu margar konur væru heimilislausar (Félagsmálaráðuneytið, 2005). Flestir karlmannanna sem voru heimilislausir á þessum tíma áttu ekki maka og voru ekki með börn á framfæri. Meirihluti einstaklingana hafði lengi fengið aðstoð hjá félagsþjónustunni (Erla Björg Sigurðardóttir, 2012). Auk þess var megnið af einstaklingunum öryrkjar. Þessir einstaklingar bjuggu í gistiskýlum, á götunni eða voru á meðferðarstofnunum. Á þessum tíma var erfitt að greina vandamálin sem heimilislausir einstaklingar voru að kljást við. En fyrilliggjandi gögn bentu til þess að um alvarlega heilsubresti var að ræða. Auk þess var misnotkun áfengis- og fíkniefna og eflaust áttu einhverjur við geðræn vandamál að stríða vegna neyslu (Félagsmálaráðuneytið, 2005).

Fagfólk sem vann við málaflokkinn á þessum tíma hélt því fram að tölurnar gæfu ranga mynd af fjölda einstaklinga sem væru heimilislausir í Reykjavík, þá sérstaklega fjöldi kvennanna. Þeir töldu að það væru fleiri heimilislausir miðað við tölurnar frá árunum 2001 til 2003 (Erla Björg Sigurðardóttir, 2012).

Árið 2009 var 121 einstaklingur heimilislaus í Reykjavík. Konurnar voru þá 24% af öllum þeim sem voru heimilislausir eða 29 talsins. Eins og sést var mikil fjölgun á heimilislausum konum frá árinu 2004 til ársins 2009. Árið 2004 var ekki til íslensk skilgreining á heimilisleysi og ef til vill hafði það áhrif á fjölgunina. Í maí árið 2012 var

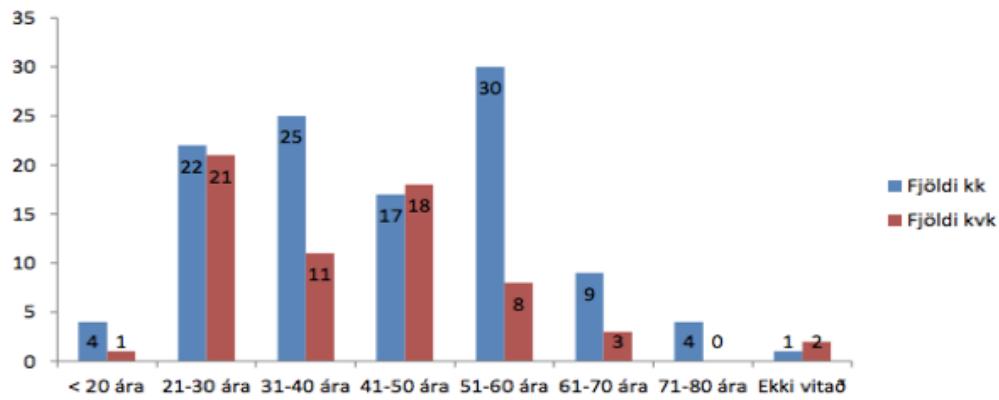
gerð kortlagning á fjölda og högum utangarðsfólks í Reykjavík. Þar kom fram að 179 einstaklingar væru heimilislausir í Reykjavík. Þá voru konurnar 35,8% af heildarfjölda heimilislausra eða 64 alls. Ekki var greint frá því hversu margar þessara kvenna ættu börn (Erla Björg Sigurðardóttir, 2012).

Eins og sést á mynd 1 höfðu flestar konur árið 2012 verið heimilislausar í meira en tvö ár en þær voru 28 talsins. Þær konur sem höfðu verið heimilislausar í fjóra til ellefu mánuði voru 17 talsins og ellefu konur höfðu verið heimilislausar í eitt til tvö ár. Fjórar konur höfðu verið heimilislausar í núll til þrjá mánuði og ekki er vitað hvað fjórar konur höfðu lengi verið heimilislausar (Erla Björg Sigurðardóttir, 2012).

Mynd 1 Heimilisleysi í mánuðum og árum eftir kyni (Erla Björg Sigurðardóttir, 2012).

Á mynd 2 sést aldursskipting heimilislausra kvenna og karla árið 2012. Heimilislausar konur í Reykjavík voru árið 2012 á aldrinum 18-70 ára. Flestar voru í aldurshópnum 21-30 ára eða 21 kona. Í næst fjölmennasta aldurshópnum voru 18 konur, þær voru á aldrinum 41-50 ára. Næst voru það konur á aldrinum 31-40 ára en þær voru 11 talsins og átta konur voru á aldrinum 51-60 ára. Aðeins þrjár konur voru á aldrinum 61-70 ára og ein kona var 18-20 ára. Engin kona var á aldursbílinu 71-80 ára. Ekki var vitað um aldur tveggja kvenna. Flestir heimilislausir einstaklingar eru fæddir á Íslandi eða 89,4% (Erla Björg Sigurðardóttir, 2012).

Mynd 2 Aldur skipt eftir kyni (Erla Björg Sigurðardóttir, 2012).

Heimilislausar konur í Reykjavík árið 2012 voru flestar í neyslu áfengis eða annarra vímuefna að staðaldri. Talið er að 35 konur hafi neytt áfengis að staðaldri og 34 konur neyttu annarra vímuefna að staðaldri. Þá voru 21 kona sem neytti bæði áfengis og annarra vímuefna. Fimm konur voru hættar neyslu áfengis og annarra fíkniefna (Erla Björg Sigurðardóttir, 2012).

5 Úrræði

Flestir áfengis- og fíkniefnameðferðir í Bandaríkjunum notast við 12 skrefa þrepin. Einstaklingar nota þessi tólf þrep til þess að verða edrú. Þessi meðferð virkar fyrir suman aðra ekki. Margir ná aldrei að verða edrú og hætta í meðferðinni. Meðferðir þar sem einstaklingar fá stuttan tíma til þess að trappa sig niður og losna við fráhvörfin eru mun líklegri til að ná litlum árangri (MacMaster, 2004).

Skaðaminnkun (*e. harm reduction*) er hugmyndafræði sem byggir á því að minnka skaða hjá einstaklingum. Leitast er við að fá jákvæðari mynd á fyrirbærið eða einstaklingana án þess að þeir þurfi að hverfa úr samfélagini (MacMaster, 2004). Fram kemur í skýrslu samtaka Skaðaminnkunar í Evrópu (*e. European harm reduction network*) að um árið 1980 hafi verið nauðsynlegt að bregðast við HIV veirunni (*e. human immunodeficiency virus*) og lifrabólgu C hjá sprautunotendum í Evrópu. Brugðist var við með skaðaminnkandi nálgun sem var nálaskiptibjónusta og ópíum staðgengill (Stoicescu og Cook, e.d.). Nálaskiptibjónusta snýst um það að einstaklingar geta komið og fengið ráðgjöf, hreinar nálar og sprautur og skilað af sér notuðum nálum og sprautum. Með þessu eiga einstaklingar í minni hættu á því að fá sýkingar og sjúkdóma eins og HIV veiruna og lifrabólgu C (Valente, Foreman, Junge og Viahov, 2001).

Skaðaminnkandi hugmyndafræði hefur verið notuð í Hollandi síðastliðin 30 ár (MacMaster, 2004). Hugmyndafræðin er notuð til þess að draga úr skaðlegum afleiðingum fíkniefnaneyslu (Schreuder, Sande, Wit, Bongaerts, Boucher, Croes o.fl. 2010). Með því að notast við skaðaminnkandi hugmyndafræði hafa Hollendingar náð að halda HIV veiru smitum stöðugum og lágum miðað við annars staðar í heiminum hjá fíkniefnanotendum sem nota sprautur (Stoicescu og Cook, e.d.).

Skaðaminnkun hefur verið notuð fyrir fólk sem glímir við áfengis- og fíkniefnavandamál án þess að einstaklingar þurfi að hætta að nota efnin. Heimilislausir einstaklingar geta verið tilbúnir til þess að fá þjónustu sem er í boði án þess að verða edrú strax. Ýmsar forsendur eru fyrir því að nota skaðaminnkun. Sú fyrsta er að áfengis- og fíkniefnavandamál verða alltaf hluti af þessum heimi. Fólk þarf að samþykkja það og einbeita sér að minnka skaðann við notkun þessara efna í staðinn fyrir að reyna að fækka efnunum. Vímuefnaneysla getur ollið miklum skaða og einstaklingar eiga í hættu á því að fá sjúkdóma eins og HIV veiruna og lifrabólgu C. Auk þess eiga einstaklingar í

hættu á því að taka inn of stóran skammt af fíkniefnum. Þennan skaða er hægt að minnka án þess að krefjast þess að einstaklingurinn sé edrú. Þegar veitt er þjónusta samkvæmt skaðaminnkun er mikilvægt að þjónustan sé notendavæn því þannig næst besti árangurinn. Mikilvægt er að notendum áfengis og vímuefna sé sýndur skilningur og aðstæður þeirra séu skoðaðar með heildarsýn að leiðarljósi (MacMaster, 2004).

Úrræði í Reykjavík sem vinna eftir skaðaminnkandi hugmyndafræði eru til dæmis Frú Ragnheiður, Konukot og Borgarverðir. Búið er að innréttu gamlan sjúkrabíl sem fékk nafnið Frú Ragnheiður. Markmiðið er að ná til jaðarhópa í Reykjavík, eins og til dæmis heimilislausra, með skaðaminnkandi hugmyndafræði. Hjá Frú Ragnheiði er nálaskiptibjónusta og þar geta einstaklingar fengið ráðgjöf, hreinar nálar og sprautur og auk þess skilað af sér notuðum búnaði. Þar sem Frú Ragnheiður er sjúkrabíll þá er úrræðið færðanlegt og getur því leitast við að fara í nærumhverfi hópsins. Boðið er upp á heilsuvernd án fordóma. Reykjavíkurdeild Rauða kross Íslands rekur verkefnið og sjá sjálfboðaliðar um að manna vaktirnar (Elín Sigríður Gunnsteinsdóttir og Tinna Björg Sigurðardóttir, 2012). Konukot er neyðarathvarf fyrir heimilislausar konur (Erla Björg Sigurðardóttir, 2012). Í Konukoti er unnið eftir skaðaminnkandi hugmyndafræði og þar er einnig nálaskiptibjónusta (Kristín Helga Guðmundsdóttir munnleg heimild, 6. mars 2014). Konukot er rekið af Reykjavíkurdeild Rauða kross Íslands og Velferðarsviði Reykjavíkurborgar. Í Konukoti er pláss fyrir átta konur. Þar er opið alla daga ársins frá fimm á daginn til tíu næsta morgun. Konurnar geta fengið kvöldmat, morgunmat, farið í bað, þvegið þvott og fengið föt. Allt er þetta þeim að kostnaðarlausu (Erla Björg Sigurðardóttir, 2012). Heimilislausar mæður geta komið í Konukot en þangað mega börn yngri en 18 ára ekki koma (Kristín Helga Guðmundsdóttir munnleg heimild, 6. mars 2014). Borgarverðir er úrræði sem einnig vinnur eftir skaðaminnkandi hugmyndafræði og hefur verið starfandi síðan í byrjun maí árið 2012 (Kristín Helga Guðmundsdóttir munnleg heimild, 6. mars 2014). Borgarverðir er þjónusta fyrir heimilislausar einstaklinga, fólk sem glímir við áfengis- og fíkniefnavandamál og geðrænan vanda (Erla Björg Sigurðardóttir, 2012). Þeir ferðast um á stórum bíl og aðstoða fólk við ýmislegt, til dæmis koma þeir heimilislausum einstaklingum á milli staða. Borgarverðir ná í konurnar í Konukoti á morgnana og skutla þeim til dæmis í bæinn og á Dagsetrið (Kristín Helga Guðmundsdóttir munnleg heimild, 6. mars 2014). Borgarverðir eru í umhverfi

heimilislausra og þjónusta við umönnun, keyrslu, leitarstarf og ýmislegt fleira (Erla Björg Sigurðardóttir, 2012).

Í Reykjavík eru ýmis úrræði sem minnka skaða einstaklinga með því að veita þeim skjól og aðra þjónustu þó svo að þau vinni ekki endilega eftir hugmyndafræðinni. Úrræðin eru meðal annars Dagsetrið, Kaffistofa Samhjálpar, Mýrin og smáhýsin út á Granda (Kristín Helga Guðmundsdóttir munnleg heimild, 6. mars 2014).

Hjálpræðisherinn setti á laggirnar Dagsetrið árið 2007 (Erla Björg Sigurðardóttir, 2012). Dagsetrið er staður þar sem heimilislausir og fólk í vímuefnavanda getur fengið skjól yfir daginn. Í Dagsetrinu geta heimilislausar konur og karlar komið frá klukkan 10:00-17:00 alla daga vikunnar (Guðrún Þorgerður Ágústsdóttir munnleg heimild, 11. mars 2014). Þau geta fengið bakkelsi þegar þau mæta, heitan mat og nestispakka þegar þau fara. Þetta er góður staður til þess að slappa af (Erla Björg Sigurðardóttir, 2012). Sérstakt kvenna herbergi er til staðar fyrir konurnar þar geta þær hvílt sig (Guðrún Þorgerður Ágústsdóttir munnleg heimild, 11. mars 2014). Í Dagsetrinu geta þær horft á sjónvarpið, farið í sturtu og þvegið þvott. Þjónustan í Dagsetrinu er ókeypis (Erla Björg Sigurðardóttir, 2012). Í Dagsetrinu er nálaskiptiþjónusta í samstarfi við Frú Ragnheiði (Guðrún Þorgerður Ágústsdóttir munnleg heimild, 11. mars 2014).

Velferðarsvið Reykjavíkurborgar hefur rekið heimilið Mýrina fyrir heimilislausar konur frá árinu 2010. Fimm konur geta búið á hverjum tíma á heimilinu. Á Mýrinni eru konur sem hafa átt í miklum erfiðleikum og verið hvað lengst á götunni (Erla Björg Sigurðardóttir, 2012; Kristín Helga Guðmundsdóttir munnleg heimild, 6. mars 2014). Flestar konur sem fá herbergi inni á Mýrinni hafa verið í Konukoti áður en þær koma þangað (Kristín Helga Guðmundsdóttir munnleg heimild, 6. mars 2014). Oft eru þetta konur sem eru tvígreindar. Þær eiga þá annað hvort við áfengis- eða fíkniefnavandamál að stríða og einnig geðræn vandamál. Konurnar mega vera í neyslu á meðan þær búa á Mýrinni en mega þó ekki neyta áfengis eða fíkniefna inni á Mýrinni (Erla Björg Sigurðardóttir, 2012; Kristín Helga Guðmundsdóttir munnleg heimild, 6. mars 2014). Markmiðið er að konurnar eigi öruggt skjól. Hver kona fær sitt herbergi. Setustofa, baðherbergi, eldhús og þvottahús er sameiginlegt. Konurnar fá morgunmat og eina heita máltíð á dag. Konurnar borga leigu á Mýrinni. Árið 2011 var meðaldvöl 203 dagar og bjuggu þá átta konur þar í heildina á árinu (Erla Björg Sigurðardóttir, 2012).

Fjögur smáhýsi í Reykjavík eru í boði fyrir fjóra til átta einstaklinga. Þau eru 25 fermetrar að stærð. Smáhýsin voru tekin í notkun árið 2008. Smáhýsin eru ætluð til frambúðar fyrir einstaklinga sem lengi hafa verið heimilislausir að sökum áfengis- og vímuefnavanda, veikinda eða annarra þátta. Markmiðið með smáhýsunum er að veita einstaklingum og þorum öruggt húsnaði. Einstaklingarnir sem búa í Smáhýsunum fá stuðning sem felst í innliti og eftirliti. Meðaldvöl í Smáhýsunum á Granda voru 290 dagar árið 2011 og bjuggu þar fimm íbúar (Erla Björg Sigurðardóttir, 2012). Heimilislausar konur þurfa að sækja um til þess að fá aðgang að smáhýsunum út á Granda og ef þær vilja komast inn á Mýrina (Birna Guðmundsdóttir munnleg heimild, 12. mars 2014). Aðeins eitt næturathvarf er til fyrir heimilislausar konur í Reykjavík sem þær geta farið í á nótturni án þess að þær þurfi að sækja um eða hringja á undan sér og það er Konukot. Í Konukoti geta heimilislausar konur mætt hvenær sem er á milli 17:00 til 10:00 næsta morgun. Ekkert sérstakt úrræði er til á Ísland sem er aðeins fyrir heimilislausar mæður (Guðrún Þorgerður Ágústsdóttir munnleg heimild, 11. mars 2014).

6 Aðkoma félagsráðgjafa

Í máli Birnu Guðmundsdóttur félagsráðgjafa og Guðrúnar Þorgerðar Ágústsdóttur félagsráðgjafa kom fram að heimilislausar mæður mæta í viðtöl hjá félagsráðgjöfum. Félagsráðgjafinn þarf að vera í stakk búinn til þess að finna út hvaða þær vilja og hvernig þjónusta hentar þeim. Í fyrstu viðtolunum þarf félagsráðgjafi að byggja upp traust meðal heimilislausu konunnar eða móðurinnar, sýna henni virðingu og mæta henni þar sem hún er stödd. Mæðurnar eru oft á tíðum búnar að byrgja inn í sér mikla reiði og eru þær oftast reiðar út í kerfið. Félagsráðgjafar eiga oft erfið og djúp samtöl við heimilislausar mæður og það er oft þar sem að mæðurnar ráða ekki við tilfinningar sínar og gráta mikið. Félagsráðgjafar þurfa auk þess að veita heimilislausum mæðrum stuðnings- eða hvatningasamtöl. Heimilislausar konur og mæður eiga við margþættan vanda að stríða og þess vegna er mikilvægt að félagsráðgjafi þekki vel aðstæður heimilislausra. Félagsráðgjafinn þarf að þekkja aðstæður eins og útskúfun, neyslu- og geðræn vandamál. Auk þess er mikilvægt að félagsráðgjafi skilji aðstæður mæðranna sem hafa misst börnin frá sér. Mikilvægt er að félagsráðgjafar séu ávallt með heildarsýn að leiðarljósi þegar þeir vinna með heimilislausum einstaklingum (Birna Guðmundsdóttir munnleg heimild, 12. mars 2014; Guðrún Þorgerður Ágústsdóttir munnleg heimild, 11. mars 2014). Birna Guðmundsdóttir greindi einnig frá því hversu mikilvægt væri að ná höndum yfir ungu heimilislausu konurnar. Mikilvægt er að veita þeim aðstoð sem fyrst áður en þær þróa neysluna lengra (Birna Guðmundsdóttir munnleg heimild, 12. mars 2014).

Helsta hlutverk félagsráðgjafa frá upphafi hefur verið að aðstoða þá sem minna mega sín í samféluginu eins og heimilislausa einstaklinga (Goldberg, 1999). Félagsráðgjafar hér á landi vinna eftir siðareglum íslenskra félagsráðgjafa. Félagsráðgjafar reyna með vinnu sinni að sporna gegn ójöfnuði í samféluginu. Auk þess vinna þeir gegn því að brotið sé á réttindum einstaklinga. Skyldum félagsráðgjafa er skipt í fernt, frumskyldur, ábyrgðar- og hæfniskyldur, félagslegar skyldur og systur/bróðurlegar skyldur. Frumskyldur félagsráðgjafa eru að virða réttindi allra einstaklinga. Félagsráðgjafar sýna traust, virðingu og eru heiðarlegir. Þeir eiga að veita skjólstæðingum sínum allar upplýsingar sem get reynst þeim hjálplegar. Félagsráðgjafar eru bundnir þagnarskyldu. Þeir afla upplýsinga um skjólstæðinga sína með þeirra vitund og samþykki og þeir afla aðeins upplýsinga sem eru þarfar við vinnslu máls.

Félagsráðgjafar mega ekki eiga í kynferðislegu sambandi við skjólstæðinga sína og eiga ekki að skaða með fagþekkingu sinni (Félagsráðgjafafélag Íslands, e.d.).

Ábyrgðar- og hæfniskyldur félagsráðgjafa eru meðal annars að hann skal ávallt vera með heildarsýn að leiðarljósi og auk þess þurfa félagsráðgjafar að taka ábyrgð á sínu starfi og hæfni. Þeir eiga að bæta við sig þekkingu og þróa nýjar hugmyndir. Ekki er heimilt fyrir félagsráðgjafa að stunda atvinnu sína undir áhrifum áfengis, lyfja eða annarra efna sem geta haft áhrif á dómgreind hans og eftirtekt (Félagsráðgjafafélag Íslands, e.d.).

Félagslegar skyldur félagsráðgjafa felast í því að kynna félagsráðgjafanámið og það starf sem félagsráðgjafar vinna. Hann skal alltaf vinna að því að ná markmiðum í þeirri vinnu sem að hann tekur þátt í. Félagsráðgjafar fara eftir lögum, reglum, fyrirmælum og siðareglum sínum. Þeir deila þekkingu sinni til fagfólks, nema og almennings. Traust almennings er mikilvægt félagsráðgjöfum (Félagsráðgjafafélag Íslands, e.d.).

Systur/bróðurlegar skyldur er síðasti flokkur siðaregnanna. Félagsráðgjafar gera ekkert sem gæti skemmt orðspor félagsráðgjafa. Þeir bera virðingu fyrir öðrum félagsráðgjöfum og skilja skyldur þeirra og ábyrgð. Þegar félagsráðgjafar vinna að sama máli og eru ekki sammála þá skal ávallt gera það sem er skjólstæðingnum fyrir bestu. Félagsráðgjöfum ber að tilkynna ef annar starfsfélagi brýtur siðareglur félagsráðgjafa (Félagsráðgjafafélag Íslands, e.d.).

Tengsl við skjólstæðinginn er grundvöllurinn fyrir allri vinnu með honum og er hún mikilvæg þegar verið er að nálgast heimilislaust fólk í fyrstu skiptin (Levy, 2011). Félagsráðgjafar hafa mikinn skilning á félagslegum hindrunum og þekkja flest úrræði sem eru í boði fyrir einstaklinginn (Allen, 2012). Heimilislausar mæður þurfa oft aðstoð félagsráðgjafa til þess að ná stöðugleika á lífi sínu aftur. Mæðurnar vilja oftast fá aðstoð við að veita börnum sínum umhyggju og öruggt heimili í framtíðinni. Þegar félagsráðgjafi hefur byggt upp gott samband við skjólstæðing sinn getur hann notast við valdeflingu (Goldberg, 1999). Með valdeflingu nær skjólstæðingurinn að hafa áhrif á aðstæður sínar. Félagsráðgjafinn notar hjálp til sjálfshjálpar auk þess veitir félagsráðgjafi skjólstæðing sínum styrk og aukið vald með þekkingu sinni og þannig getur skjólstæðingurinn haft áhrif á aðstæður sínar sjálfur (Sigrún Júlíusdóttir, 2006).

7 Niðurstöður

Markmið ritgerðarinnar var að varpa ljósi á líf heimilislausra kvenna á Íslandi í dag, þá sérstaklega heimilislausra mæðra og kanna hver staða þeirra væri. Hópur heimilislausra mæðra hefur lítið sem ekkert verið skoðaður á Íslandi. Í upphafi var gengið út frá tveimur rannsóknarspurningum:

Hver er staða heimilislausra mæðra á Íslandi í dag?

Hvaða úrræði og þjónusta er í boði fyrir heimilislausar mæður?

Þegar niðurstöður eru dregnar saman má sjá að staða heimilislausra mæðra á Íslandi er veik. Þær búa við slæmar aðstæður og glíma við margþættan vanda. Vandamálin eru meðal annars áfengis- og fíkniefnaneysla, geðræn vandamál og auk þess hafa þær allar misst börnin frá sér (Guðrún Þorgerður Ágústsdóttir munnleg heimild, 11. mars 2014). Barn sem á heimilislausa móður er annað hvort hjá föður sínum, ættingjum eða er sent til fósturfjölskyldu á vegum barnaverndar (Guðrún Marinósdóttir munnleg heimild, 25. mars 2014). Þegar barn er tekið af heimilislausri móður þá finnur hún fyrir miklum fordómum í sinn garð. Hún hefur verið stimpluð óhæf móðir af samfélagini og sjálfri sér. Af einhverjum ástæðum virðist vera viðurkenndara á Íslandi að vera forsjárlaus faðir heldur en að vera forsjárlaus móðir (Guðrún Þorgerður Ágústsdóttir munnleg heimild, 11. mars 2014). Mæðurnar upplifa mikið samviskubit og sorg yfir því að fullnægja ekki hlutverki sínu sem mæður (Ólöf Birna Björnsdóttir munnleg heimild, 11. mars 2014). Á endanum eru þær útskúfaðar úr samfélagini og auk þess hafa þær lítið sem ekkert stuðningsnet í kringum sig og þá getur verið erfitt að snúa blaðinu við og hefja nýtt líf (Guðrún Þorgerður Ágústsdóttir munnleg heimild, 11. mars 2014; Dashora, Slesnick og Erdem, 2012). Í skýrslu sem ber nafnið *Kortlagning á fjölda og högum utangarðsfólks í Reykjavík* sem gerð var í maí árið 2012 kom fram að alls væru 64 konur heimilislausar. Í skýrslunni var hvergi talað um hversu margar af þessum konum ættu börn (Erla Björg Sigurðardóttir, 2012).

Á Íslandi skortir úrræði fyrir heimilislausar mæður en ekkiert úrræði er aðeins fyrir þær. Heimilislausar mæður geta farið á sömu staði og heimilislausar konur. Yfir daginn geta þær verið í Dagsetrinu og slappað af. Þar er sérstakt kvennaherbergi þar sem að konurnar geta hvílt sig (Guðrún Þorgerður Ágústsdóttir munnleg heimild, 11. mars 2014). Auk þess geta heimilislausar konur farið á Kaffistofu Samhjálpar á daginn. Á

næturnar er aðeins einn staður sem heimilislausar konur geta farið á og það er Konukot. Konukot er neyðarathvarf fyrir heimilislausar konur (Erla Björg Sigurðardóttir, 2012). Þar er unnið eftir skaðaminnkandi hugmyndafræði og þar er einnig boðið upp á nálaskiptibjónustu (Kristín Helga Guðmundsdóttir munnleg heimild, 6. mars 2014). Skaðaminnkandi hugmyndafræði byggir á því að minnka skaðann hjá einstaklingum (MacMaster, 2004). Frú Ragnheiður vinnur einnig eftir skaðaminnkandi hugmyndafræði. Frú Ragnheiður er færانleg nálaskiptibjónusta og ráðgjöf fyrir heimilislausar einstaklinga. Heimilislausar konur geta nýtt sér þjónustu Frú Ragnheiðar (Elín Sigriður Gunnsteinsdóttir og Tinna Björg Sigurðardóttir, 2012).

Tvö önnur úrræði standa heimilislausum konum og mæðrum til boða en þau þarf að sækja um. Það eru heimilið Mýrin og smáhýsin út á Granda (Birna Guðmundsdóttir munnleg heimild, 12. mars 2014). Á Mýrinni fá konurnar sér herbergi en hafa sameiginlega setustofu, baðherbergi, eldhús og þvottahús. Á Mýrinni geta fimm heimilislausar konur búið saman hverju sinni (Erla Björg Sigurðardóttir, 2012). Smáhýsin út á Granda eru fyrir fjóra til átta einstaklinga. Smáhýsin er ætluð til frambúðar fyrir einstaklinga sem hafa átt við langvarandi heimilisleysi. Smáhýsin eru fyrir bæði karla og konur (Erla Björg Sigurðardóttir, 2012).

8 Umræða

Heimilislausar konur hafa ýmsa sögu og reynslu, þær koma frá ýmsum heimilum, hafa fengið mismunandi uppeldi og koma úr ólíkum fjölskyldum. Sumar þeirra eru barnlausar á meðan aðrar eiga börn. Árið 2012 voru 64 heimilislausar konur í Reykjavík, þær voru á aldrinum 18-70 ára. Ekki var greint frá því hversu margar áttu börn.

Við skrif þessarar ritgerðar var ýmislegt sem vakti athygli höfundar og margar spurningar vöknuðu. Það sem kom höfundi mest á óvart var að engar íslenskar tölulegar upplýsingar fundust um heimilislausar mæður og börn þeirra. Það hafa verið gerðar kortlagningar á heimilislausum einstaklingum og þar kemur fram hvað einstaklingar eru gamlir, hvort þeir séu karlar eða konur og ýmsar aðrar upplýsingar en aldrei er greint frá fjölskylduaðstæðum. Höfundur veltir því fyrir sér hver ástæðan sé, gæti verið að fólk finnist þetta vera of viðkvæmt mál eða hefur enginn hugsað út í það að heimilislausir einstaklingar eru mæður og feður? Óhætt er að segja að heimilislausar mæður og börn þeirra séu algjörlega ósýnileg í íslenskum rannsóknum og það virðist vera lítið vitað um fjölskylduaðstæður heimilislausra kvenna og karla. Höfundur veltir því fyrir sér hversu margar heimilislausar mæður séu á Íslandi, hvar börnin þeirra séu og hvernig líf þau hafa öðlast? Höfundur veltir fyrir sér hvort börn heimilislausra mæðra sé að finna í öllum stéttum samfélagsins? Sum eru líklegast komin með sína eigin fjölskyldu, búin að mennta sig, halda heimili og eru í vinnu á meðan önnur fara sama veg og móðirin, eru heimilislaus, í neyslu eða eiga við geðræn vandamál að stríða.

Heimilislausar mæður virðast glíma við ýmis vandamál rétt eins og heimilislausar konur. Þar ber helst að nefna heimilisleysi, áfengis- og fíkniefna neysla, geðræn- og andleg vandamál. Auk þess finna heimilislausar mæður fyrir miklum fordómum í sinn garð, þær einangrast frá öðrum einstaklingum og að lokum eru þær útskúfaðar úr samféluginu. Heimilislausar mæður þurfa að takast á við það að börn þeirra eru tekin af þeim því engin heimilislaus móðir á Íslandi er með barnið hjá sér. Auk þess eru mæðurnar stimplaðar óhæfar mæður af sjálfum sér og samféluginu. Þegar barn er tekið af móður sinni er barninu komið fyrir hjá föður, ættingjum eða í fóstur. Höfundur veltir fyrir sér hvort að börn sem voru send í fóstur ung að aldri hafi samband við móður sína? Kannski eru það börnin sem leyfa móður sinni að gista hjá sér þegar hún er edrú eða eru það börnin sem voru á þvælingi með henni? Auk þess veltir höfundur fyrir sér aldri

barnanna þegar þau urðu aðskilja við mæður sínar og ætli mæðurnar hafi samþykkt það að börnin hafi farið frá þeim? Einhverjar hafa eflaust verið sviptar forsjánni strax á meðan aðrar hafa átt möguleika að fá barnið aftur til sín.

Að mati höfundar telur hann vera mikilvægt fyrir alla einstaklinga að vita um uppruna sinn. Auk þess kemur fram í 7. gr. Barnasáttmála Sameinuðu þjóðanna að öll börn eiga rétt á því að þekkja foreldra sína (Barnasáttmáli Sameinuðu þjóðanna, e.d.). Af þessu má áætla að börn heimilislausra mæðra vilji vita hvaðan þau koma og hver móðir þeirra er. Þegar börnin verða stálpaðri hafa þau ef til vill meira tækifæri til þess að hafa sambandi við móður sína. Sum börn kjósa sér að auka samskipti við móður sína, önnur vilja vera í litlu sambandi við hana og enn önnur vilja slíta sambandinu alveg. Heimilislausar mæður og börn þeirra geta nýtt sér tæknina í dag. Með tilkomu internetsins og samskiptamiðla eins og Facebook geta börnin verið í sambandi við mæður sínar. Auk þess geta mæðurnar fylgst með barninu í gegnum samskiptamiðla. Hvort sem það sé gott eða slæmt er svo annað mál. En börnin og móðirin hafa kost á þessum samskiptum ef þau vilja.

En hvaðan koma heimilislausu mæðurnar og hvernig líf áttu þær áður en þær urðu heimilislausar? Höfundur ímyndar sér að einhverjar hafi haldið heimili, sinnt börnunum, átt áhugamál og stundað vinnu. Aðrar hafa ef til vill átt erfitt líf frá upphafi, búið við mikla fátækt og vanrækslu sem börn. Sumar hafa verið misnotaðar allt frá æsku og hafa frá unglingsaldri lært að deyfa sársaukann með áfengi og fíkniefnum.

Heimilislausar mæður geta fengið ýmsa hjálp ef þær vilja. Höfundur telur að þær þurfi þó meiri hjálp. Sumar hverjar þurfa að komast í greiningu vegna geðræns vanda til þess að hægt sé að meðhöndlja sjúkdóm þeirra á réttan hátt. Auk þess yrði auðveldara að finna úrræði fyrir þær sem glíma við geðræn vandamál ef þær hafa greiningu á vandanum. Höfundur telur að mikil þörf sé fyrir fleiri úrræði fyrir heimilislausar einstaklinga á Íslandi bæði fyrir karla og konur og einnig fyrir mæður. Þegar heimilislausir einstaklingar koma úr áfengis- og fíkniefnameðferð þá geta þeir farið í sömu úrræði og þeir voru í áður en þeir fór í meðferð. Að mati höfundar vantar neyðarathvarf fyrir heimilislausar einstaklingar sem eru edrú. Þangað geta þá heimilislausir einstaklingar sem lokið hafa meðferð verið þar til þeir finna öruggt húsnæði. Höfundur telur löngu orðið tímabært að innleiða skaðaminnkandi

hugmyndafræði inn í heilbrigðiskerfið auk þess mætti vinna eftir hugmyndafræði sem nefnist húsnæði fyrst (*e. housing first*). Húsnæði fyrst felst í því að veita öllum heimilislausum einstaklingum húsnæði áður en önnur aðstoð er veitt. Það ætti að vera auðveldara að aðstoða einstaklinga ef þeir eiga í einhver hús að vernda (Henwood, Stanhope og Padgett, 2011). Líta mætti til annarra Evrópulanda eins og til dæmis Hollands eða Norðurlandanna og skoða þjónustuna og úrræðin sem eru í boði í þeim löndum fyrir heimilislausá einstaklinga. Hægt er að finna fyrirmyn dir víða erlendis. Mikilvægt er að nálgast hóp heimilislausra þá sérstaklega heimilislausra mæðra og notast við notendasamráð. Með notendasamráð er hægt að byggja upp úrræði sem hentar hverjum og einum betur.

Að lokum finnst höfundi vanta meiri umfjöllun og umræðu um heimilislausar mæður og börn þeirra á Íslandi. Það er mikilvægt að gera þessa hópa sýnilegri í samféluginu. Að mati höfundar er málaflokkur heimilislausra kvenna viðkvæmur þá sérstaklega mæðra. Mikilvægt er að nálgast málaflokkinn með virðingu og faglegri þekkingu. Með kortlagningu og þarfagreiningu er hægt að komast að því hversu margar heimilislausar mæður eru og hversu mörg börnin þeirra eru. Auk þess er mikilvægt að heyra frá mæðrunum og börnum þeirra hvernig þjónustu og úrræði þau vilja sjá í framtíðinni.

Eins og sjá má er margt sem á eftir að skoða þegar kemur að málefnum heimilislausra á Íslandi. En mikilvægt er að opna umræðu um heimilislausar mæður og börn þeirra.

Hanna Rún Smáradóttir

Heimildaskrá

- Allen, H. (2012). Is there a social worker in the house? Health care reform and the future of medical social work. *Health & social work, 37(3)*, 183-186.
- Alvey, S. (2000). Social exclusion and public sector housing policy in Scotland. *The international journal of sociology and social policy, 20(5/6)*, 72-94.
- Amster, R. (2003). Patterns of exclusion: Sanitizing space, criminalizing homelessness. *Social justice, 30(1)*, 195-221.
- Anna Daníelsdóttir og Guðný Ester Gunnarsdóttir. (2004). Ungmenni landsins eiga sér umboðsmann. *Tannlæknablaðið, 22(1)*, 92-93.
- Baggerly, J. og Zalaquett, C. P. (2006). A descriptive study of single adults in homeless shelters: Increasing counselors' knowledge and social action. *Multicultural counseling and development, 34(3)*, 155-167.
- Barnasáttmáli Sameinuðu þjóðanna. (e.d.). *Barnasáttmálinn*. Sótt 4. febrúar 2014 af <http://www.barnasattmali.is/barnasattmalinn/barnasattmalinnheildartexti.html>
- Barrow, S. M. og Laborde, N. D. (2008). Invisible mothers: Parenting by homeless women separated from their children. *Gender issues, 25*, 157-172.
- Boardman, J. (2011). Social exclusion and mental health- how people with mental health problems are disadvantaged: an overview. *Mental health and social inclusion, 15(3)*, 112-121.
- Bowpitt, G., Dwyer, P., Sundin, E. og Weinstein, M. (2011). Comparing men's and women's experiences of multiple exclusion homelessness. *Social policy & society, 10(4)*, 537-546.
- Cohen, M. B. (1989). Social work practice with homeless mentally ill people: Engaging the client. *National association of social workers, 505- 509*.
- Dashora, P., Slesnick, N. og Erdem, G. (2012). „Understand my side, my situation, and my story:” Insights into the service needs among substance-abuse homeless mothers. *Journal of community psychology, 40(8)*, 938-950.
- Dwyer, P. og Somerville, P. (2011). Introduction themed section on exploring multiple exclusion homelessness. *Social policy &society, 10(4)*, 495-500.
- Edgar, B. og Meert, H. (2005). *Fourth review of statistics on homelessness in Europe*. Sótt 8. febrúar 2014 af http://www.feantsaresearch.org/IMG/pdf/2005_fourth_review_of_statistics.pdf
- Elín Sigríður Gunnsteinsdóttir og Tinna Björg Sigurðardóttir. (2012). *Kortlagning á þörfum og vilja utangarðsfólks í Reykjavík 2012*. Sótt 10. apríl 2014 af <http://sw.rc32.lausn.is/doc/10417668?wosid=false>

- Erla Björg Sigurðardóttir. (2012). *Kortlagning á fjölda og högum utangarðsfólks í Reykjavík*. Sótt 16. febrúar 2014 af http://eldri.reykjavik.is/portaldata/1/Resources/velferdarsvid/rannsoknir_kanna_nir/Kortlagning__fjolda_og_hoegum_utangar_sf_lks.pdf
- Félagsmálaráðuneytið. (2005). *Skýrsla samráðshóps um heimilislausa. Aðstæður húsnæðislausra í Reykjavík og tillögur til úrbóta*. Sótt 8. febrúar 2014 af http://www.velferdarraduneyti.is/media/acrobat-skjal/skyrsla_heimilislausir.pdf
- Félagsráðgjafafélag Íslands. (e.d.). *Siðareglur íslenskra félagsráðgjafa*. Sótt 11. febrúar 2014 af http://www.felagsradgjof.is/Stjorn/Sidareglur_islenskra_felagsradgjafa/
- Gaetz, S. (2004). Safe streets for whom? Homeless youth, social exclusion, and criminal victimization. *Canadian journal of criminology and criminal justice*, 46(4), 423- 455.
- Goldberg, J. E. (1999). A short term approach to intervention with homeless mothers: A role for clinicians in homeless shelters. *Families in society*, 80(2), 161-168.
- Hanrahan, P., McCoy, M. L., Cloninger, L., Dincin, J., Zeitz, M. A., Simpatico, T. A. o.fl. (2005). The mothers' project for homeless mothers with mental illnesses and their children: A pilot study. *Psychiatric rehabilitation journal*, 29(3), 291-294.
- Haukur Hauksson og Eiríkur örн Arnarson. (2003). Ungmenni sem leituðu athvarfs í Rauðakrosshúsínu 1996-2000. *Læknablaðið*, 89, 507-512.
- Henwood, B. F., Stanhope, V. og Padgett, D. K. (2011). The role of housing: A comparison of front-line provider views in housing first and traditional programs. *Adm policy ment health*, 38, 77-85.
- Hodge, D. R., Moser, S. E. og Shafer, M. S. (2012). Spirituality and mental health among homeless mothers. *Social work research*, 36(4), 245-255
- Hoffman, D. og Rosenheck, R. (2001). Homeless mothers with severe mental illnesses: Predictors of family reunification. *Psychiatric rehabilitation journal*, 25(2), 163-169.
- Lemos, G. og Bacon, F. (2006). More than flats and job training: Supporting homeless and vulnerable people to achieve social and emotional aspirations. *Housing care and support*, 9(1), 29-33.
- Levy, J. S. (2011). *Homeless outreach & housing first, lesson learned*. Michigan: Loving healing press.
- Lewis, J. H., Andersen, R. M. og Gelberg, L. (2003). Health care for homeless women, unmet needs and barriers to care. *Journal of general internal medicine*, 18, 921-928.
- MacMaster, S. A. (2004). Harm reduction: A new perspective on substance abuse services. *Social work*, 49(3), 356-363.

- Meadows-Oliver, M. (2003). Mothering in public: A meta-synthesis of homeless woman with children living in shelters. *Journal for specialists in pediatric nursing*, 8(4), 130-136.
- Nakashima, K., Kawamoto, T., Isobe, C. og Ura, M. (2013). Differential responses of independent and interdependent people to social exclusion. *Internation journal of psychological studies*, 5(1), 31-44.
- Schreuder, I., Sande, M. A. V. D., Wit, M. D., Bongaerts, M., Boucher, C. A., Croes, E. A. o.fl. (2010). Seroprevalence of HIV, hepatitis b, and hepatitis c among opioid drug users on methadone treatment in the netherlands. *Harm reduction journal*, 7(25), 1-7.
- Schwartz, M., Sorensen, H. K., Ammerman, S. og Bard, E. (2008). Exploring the relationship between homelessness and delinquency: A snapshot of a group of homeless youth in San Jose, California. *Child and adolescent social work journal*, 25, 255-269.
- Siegel, L. J. (2009). *Criminology* (10. Útgáfa). Belmont, Kanada: Thomson Wadsworth.
- Sigrún Júlíusdóttir. (2006). Félagsráðgjöf í heilbrigðisþjónustu- eitt sérfræðisviða. Í Sigrún Júlíusdóttir og Halldór Sig. Guðmundsson (ritstjórar), *Heilbrigði og heildarsýn: Félagsráðgjöf í heilbrigðisþjónustu* (bls. 35). Reykjavík: Háskólaútgáfan og Rannsóknarsetur í barna- og fjölskylduvernd.
- Stoicescu, C. og Cook, C. (e.d.). *Harm reduction in Europe: mapping coverage and civil society advocacy*. Sótt 14. apríl 2014 af http://www.ihra.net/files/2011/12/20/EHRN_CivilSocietyCompiled_WebFinal.pdf
- Turnbull, J., Muckle, W. og Masters, C. (2007). Poverty and human development, Homlessness and health. *Canadian medical association*, 177(9), 1065-1066.
- Valente, T. W., Foreman, R. K., Junge, B. og Viahov, D. (2001). Needle-exchange participation, effectiveness and policy: Syringe relay, gender, and the paradox of public health. *Journal of urban health*, 78(2), 340-349.
- Wade, C. og Tavris, C. (2008). *Psychology* (9. Útgáfa). New York: Pearson.
- Westad, C. og McConnell, D. (2012). Child welfare involvement of mothers with mental health issues. *Community mental health journal*, 48, 29-37.
- Þorkell Jóhannesson. (1984). *Lyfjafræði miðtaugakerfisins*. Reykjavík; Menntamálaráðuneytið/ Háskóli Íslands.